

*Бліхар М. М.,**кандидат економічних наук,**доцент кафедри конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

СИСТЕМА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано інвестиційні відносини як об'єкт фінансово-правового регулювання. Встановлено, що, по-перше, суспільні відносини, пов'язані з організуючим впливом уповноважених державних органів, наділених фінансовими повноваженнями, на поведінку осіб – суб'єктів інвестиційної діяльності у фінансових відносинах; по-друге, об'єкт фінансової діяльності держави в інвестиційній сфері формують суспільні відносини із розпорядження грошовими коштами, які перебувають у державній власності.

Ключові слова: публічні фінанси, інвестиційні відносини, інвестиційна діяльність, об'єкт правовідносин, фінансово-інвестиційні правовідносини.

Постановка проблеми. Інвестиційні відносини в юридичній науці недостатньо вивчені, хоча вони можуть розглядатися як з позиції економічних, політичних, так і правових аспектів. Для задоволення всіх цілей в багатогалузевій інвестиційній діяльності існують різні види суспільних відносин, що лежать у площині приватно-правового та публічно-правового регулювання. Можливість використання державних інвестицій у публічно-правових цілях обумовлює необхідність розгляду даного економіко-правового поняття з позицій публічного права. Важлива роль у реалізації цієї задачі приділяється фінансовому праву, бо інвестиційна діяльність держави становить одну з важливих сфер фінансово-правового регулювання. У зв'язку з цим актуальним є виявлення економіко-правової природи, сутності, значення та ролі державних інвестицій у фінансовій системі України.

Питання системи інвестиційних відносин, що складають предмет фінансово-правового регулювання, її сутності та правового регулювання перебували і перебувають у центрі уваги дослідників проблем фінансового права, оскільки названі категорії є кардинальними, що лежать в основі методології даної науки. Теоретичним та практичним питанням фінансового права присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних учених, з-поміж яких слід виокремити таких: С. Іловайський, О. Антипова, Н. Косов, С. Лютиков, Л. Абалкіна, І. Бланка, О. Вінник, О. Геїця, Л. Гітмана, М. Денисенко, Н. Орлова, А. Пересада.

Метою написання статті є розкриття змісту системи інвестиційних відносин, що складають предмет фінансово-правового регулювання та аналіз тих проблем, що впливають на якість реалізації цієї функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиційна діяльність держави реалізується не лише за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, але й коштів позабюджетних фондів, фондів державних підприємств, фінансових ресурсів Національного банку тощо. Ці кошти належать до об'єкта інвестиційної діяльності в фінансово-право-

вому контексті. Окрім того, ринок об'єктів фінансового інвестування включає в себе фондовий ринок, куди входять акції, державні зобов'язання, опціони і ф'ючерси; а також грошовий ринок, куди належать депозити, кредити, валютні цінності.

До форм опосередкованої участі держави в інвестиційному процесі, зокрема, відносять державне кредитування, державні позики, роздержавлення, приватизацію, державне і валютне регулювання, амортизаційну політику, державний лізинг, ліцензування, квотування, стандартизацію [10, с. 74].

У якості мети безповоротного фінансування з державних джерел у літературі вказують на розвиток принципово нових напрямів і промислової діяльності, а також реалізація конверсійних, екологічних та інших подібних об'єктів, не розрахованих на швидку віддачу. Поворотне ж фінансування зорієнтоване на комерційний ефект від здійснення проекту [1, с. 46].

Як зазначається в ч. 1 ст. 10 Господарського кодексу України, створення господарюючим одиницям умов задля залучення і зосередження коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва та реалізація ефективного і відповідального їх використання є частиною інвестиційної політики держави [4].

Щодо можливості вважати формою державного інвестування державний кредит, то тут думки вчених розділилися. Окремі науковці вважають, що державний кредит є самостійним фінансово-правовим інститутом, що складається з однорідних відособлених фінансових відносин, які регулюються певною групою правових норм. Як правову категорію його визначають, як врегульовані нормами права відносини із залучення і використання державою тимчасово вільних грошових засобів юридичних і фізичних осіб у цілях поповнення дохідної частини бюджету [16, с. 164–165].

Існує й протилежна точка зору, згідно з якою державне кредитування, так само як міжбюджетна позика та державне запозичення і відомча позика, є класичними цивільно-правовими договорами, що належать до цивільно-правової юрисдикції [18, с. 17].

Наукова позиція щодо галузевої приналежності відносин державного кредиту – компромісна: відносини кредитування перебувають на межі приватного та публічного права і мають триланкову систему впливу, яку утворюють диспозитивні методи впливу, імперативні методи, а також їх поєднання. Імперативні методи впливу держави на відносини з державного кредитування виражаються в обов'язковій наявності у цих відносинах держави як провідного суб'єкта відносин, який обумовлює режим, права і обов'язки суб'єктів; диспозитивні ж методи забезпечують регулювання кредитування в режимі приватноправових відносин, а сукупність обох методів обумовлюється специфікою методу правового регулювання, який набуває форми договірної, що зовсім не виключає його фінансово-правової природи [12, с. 274–275].

Окрім бюджетного кредиту та державного гарантування за кредитом, до видів державного фінансування інвестиційної діяльності також відносять: субсидії; розміщення коштів бюджетів для фінансування інвестиційних проектів у порядку, передбаченому законодавством про розміщення замовлень на постачання товарів, виконання робіт, надання послуг для державних і муніципальних потреб, податкові пільги, а також гранти – грошові та інші засоби, які передаються безповоротно на реалізацію інноваційних проектів, проведення конкретних наукових досліджень [24, с. 85].

Відносини у сфері оподаткування суб'єктів господарювання, зокрема, надання їм податкових пільг ототожнюють з інвестиційним податковим кредитом, який являє собою фінансування державою капітальних вкладень приватного бізнесу, що фактично є податковою знижкою. В літературі податки розглядають у якості засобу стимулювання інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання [15, с. 181].

Означені відносини також структурно доповнюють коло об'єктів фінансово-інвестиційної діяльності держави як публічно-правового інституту.

Наступним видом відносин, які входять до об'єкта фінансово-правової діяльності держави в інвестиційній сфері, передбачені Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» і підлягають відокремленню від бюджетних відносин, які складають предмет правового регулювання бюджетного права, є суспільні відносини, які виникають у процесі діяльності позабюджетних фондів держави.

Державні позабюджетні фонди М. Карасьова вважає фінансово-правовим інститутом, котрий тісно примикає до бюджетного права і включає норми, котрі регулюють порядок формування і виконання бюджетів державних позабюджетних фондів [26, с. 55]. Власне фондова організація фінансових відносин, як стверджують дослідники цієї проблеми, і є унікальною ознакою фінансів [3, с. 35].

Кошти позабюджетних (цільових) фондів не мають джерелом надходження Державний бюджет, а формуються за рахунок державних податків, добровільних внесків громадян і юридичних осіб тощо. За посередництвом суспільних відносин, які пов'язані з діяльністю позабюджетних фондів, фінанси реалізують соціальну функцію і соціальне призначення держави. Соціальна діяльність держави в особі зазначених фондів опосередковує інвестування в людину, як найвищу соціальну цінність, якою володіє держава.

Створення поряд із бюджетом спеціальних позабюджетних фондів обумовлене декількома причинами: необхідністю виділення спеціальних грошових ресурсів із метою їх більш ефективного і строго цільового використання; необхідністю визначення особливих і одночасно стійких фінансових джерел для задоволення спеціальних потреб держави; необхідністю стягнення додаткових засобів для задоволення суспільних потреб, котрі не можуть бути в повному об'ємі профінансованими із бюджету, але котрі є основою для розширення сфери діяльності уряду в частині військових видатків, наукових досліджень, соціальних виплат населенню тощо [17, с. 263].

Державний позабюджетний фонд розглядають у двох значеннях: по-перше, як форму утворення і витрачання грошових засобів, що утворюється поза Державним бюджетом і бюджетом державних суб'єктів; по-друге – у якості фонду грошових засобів, утвореного поза Державним бюджетом і бюджетом державних суб'єктів та призначеного для реалізації конституційних прав громадян на пенсійне забезпечення, охорону здоров'я і медичну допомогу [11, с. 22].

Одним із визначальних фондів у системі соціального інвестування, здійснюваного державою з метою вкладень у людський капітал суспільства, є Пенсійний фонд України. Він володіє статусом самостійної фінансово-банківської системи, що не входить до складу Держбюджету України, а формується за рахунок коштів підприємств та організацій, які відраховуються на заходи соцстраху [21]. Пенсійний фонд України є найбільшим позабюджетним фондом в Україні. На нормативному рівні йому надано статус центрального органу виконавчої влади з покладенням на нього завдання реалізації національної політики у сфері пенсійного забезпечення [19].

Метод обов'язкових платежів до Пенсійного фонду Е. Грачова розглядає, як один із видів методів мобілізації фондів грошових засобів державою, як частини її фінансової діяльності [7, с. 5]. Така мобілізація здійснюється для того, аби в подальшому забезпечити соціальну сферу необхідними фінансовими ресурсами, вкладаючи таким чином у людину і людський потенціал та примножуючи загальний потенціал українського суспільства. На виконання цієї місії органи державної влади здійснюють керівництво позабюджетними фондами. Використання коштів позабюджетних фондів відбувається суворо за призначенням, а саме: для соціального забезпечення населення, стимулювання розвитку галузей народного господарства, що занепали тощо.

Об'єктний склад суспільних відносин, які становлять собою об'єкт інвестиційної діяльності також утворюють фінансово-правові відносини, які виникають у процесі формування і виконання бюджетів інших державних позабюджетних фондів: Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Ще одним видом відносин, передбачених Законом України «Про відкритість використання публічних коштів», які належать до об'єкта інвестиційної діяльності як фінансово-правового поняття, є суспільні відносини з приводу фінансів суб'єктів господарювання державної або муніципальної власності.

Фінанси господарюючих одиниць державної або муніципальної власності є сукупністю суспільних відносин, які виникають у зв'язку з утворенням, розподілом і використанням децентралізованих фондів готівкових і безготівкових грошових коштів господарюючими суб'єктами [5, с. 17].

Функції, які виконують на підприємстві фінанси, зводяться до розподільчої і контрольної. Ці функції виконуються у формі транзакцій і аналізу грошових потоків; у процесі розподільчої функції в процесі управління грошовими потоками спрямовуються кошти в потрібному напрямку і одночасно контролюється виконання фінансових рішень [2, с. 8].

Визначення фінансів державних і муніципальних підприємств як об'єкта фінансово-правового регулювання подається у якості майнових та інших організаційних відносин, що пов'язані з формуванням, розподілом і використанням грошових доходів і накопичень цих суб'єктів і, будучи урегульованими нормами фінансового права, є правовідносинами [20, с. 84].

Метою прямого фінансування інвестицій господарюючих суб'єктів за рахунок коштів Державного бюджету є виконання державних цільових програм, збереження і розвиток виробничого і невиробничого потенціалу країни, вирішення соціальних та інших проблем, котрі неможливо реалізувати за рахунок інших джерел [13, с. 69].

Значення інвестування в суб'єкти господарської діяльності держави для суспільства і економіки країни є вкрай важливим.

Фінанси підприємств займають вихідне, визначальне становище в фінансовій системі держави, оскільки обслуговують основну ланку суспільного виробництва, де створюються матеріальні і нематеріальні блага, формується переважаюча маса фінансових ресурсів країни. Роль фінансів підприємств обумовлена, зокрема, економічною стабілізацією, адже стабілізація на мікрорівні є невіддільною від фінансової стабілізації в економіці, тому фінансова стабільність підприємств – стійкий прибуток на вкладений капітал, можливість залучення джерел фінансування на ринку капіталів, накопичення засобів для розширення діяльності [6, с. 107].

Господарюючи суб'єкти державної форми власності перебувають в організаційно-правовому полі держави. Держава в особі владного апарату визначає правовий статус державних господарюючих одиниць, їх організаційне та інституційне забезпечення. Здійснюючи певні організаційно-політичні заходи, держава регулює економічне життя країни; з іншого боку – держава сама є підприємцем, адже на неї припадає близько третини всіх вироблених товарів і наданих комунальних послуг. Тому відносини «держава – підприємство» багатогранні. Держава є і провідником, і носієм своєї політики.

До об'єктів інвестиційної діяльності держави також належать цінні папери, емітовані державою (крім векселів). Особливістю українського фондового ринку є домінування власне державних цінних паперів, до котрих належать облігації внутрішні і зовнішні державних позик, облігації місцевих позик і казначейські зобов'язання [9, с. 122].

До ознак цінного паперу Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» відносить наявність встановленої форми, посвідчення майнового, зокрема, грошового права, визначення порядку взаємостосунків емітента та особи, що має право на цінний папір, передбачення в цінному папері зобов'язання, яке має бути виконане, можливість передачі прав на цінний папір іншим особам [22]. Серед основних інвестиційних якостей цінних паперів виокремлюють дохідність, обіговість, ліквідність і ризик [14, с. 106].

Емісію цінних паперів здійснює Національний банк України. Під емісією цінних паперів Національним банком України слід розуміти сукупність дій Нацбанку, здійснюваних у порядку, встановленому законодавством та спрямованих на розміщення емісійних цінних паперів серед їх перших власників [22].

Цінні папери емітуються державою в особі Національного банку в наступних цілях: фінансування бюджетного дефіциту; погашення раніше випущених розміщених державних позик; касове виконання Державного бюджету; забезпечення рівномірного надходження податкових платежів протягом фінансового року; фінансування цільових програм місцевих органів влади; фінансова підтримка установ і організацій, які мають загальнонаціональне економічне і соціальне значення [23, с. 37].

Ще одна об'єктна категорія фінансово-правових суспільних відносин в інвестиційній сфері – суспільні відносини щодо коштів Національного банку України, що перебувають у державній власності.

Національний банк України є банком держави. Статтею 27 Статуту Національного банку України передбачено, що майно Національного банку утворюють фонди, основні і оборотні кошти та інші цінності [25].

У Національному банку відкриті рахунки уряду і його відомств. Доходи держави від податків зараховуються на рахунок Державного казначейства. Таким чином, Центральний

банк діє як касир уряду, його кредитор, фінансовий консультант [8, с. 23].

Діяльність Нацбанку в фінансово-інвестиційній сфері зводиться в основному до монопольної емісії державних цінних паперів, функції кредитора верхньої ланки для банків та організатора системи рефінансування, представлення інтересів України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де організована міжнародна співпраця між центральними банками.

Висновки. В інвестиційній сфері існує низка інших суспільних відносин, які регулюються нормами фінансового права. Сюди належать, по-перше, відносини, пов'язані з державним стимулюванням конкретних інвестиційних проектів: цільове фінансування ресурсно- і природозберігаючого обладнання; по-друге – відносини з приводу фінансового стимулювання: пільгові кредити, безвідсоткові кредити, інвестиційні гарантії.

Розумне балансування між дотриманням власних фінансово-правових традицій та рецепцією міжнародних дасть Україні шанс стати фінансово-інвестиційним центром Східної Європи, заповнити прогалини нормативного регулювання фінансово-інвестиційної сфери, інвестувати в людину як найвищу соціальну цінність, підняти соціальну сферу, економіку і моральний дух суспільства з метою його подальшого процвітання.

Література:

1. Ботош Н.Н. Инвестиционный менеджмент: Учебное пособие / Н.Н. Ботош, С.А. Ботош. – Сыктывкар: СЛИ, 2013. – 168 с.
2. Бурмистрова Л.М. Финансы организаций (предприятий): Учебное пособие / Л.М. Бурмистрова. – М.: Инфра-М, 2009. – 240 с.
3. Бюджетна система України: проблемні питання: Монографія / Л.А. Васютинська, М.О. Слатвинська, О.Ю. Дубовик [та ін.]; за заг. ред. В.Г. Баранової. – Одеса: Атлант, 2013. – 252 с.
4. Господарський кодекс України від 05.04.2015 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Государственные и муниципальные финансы: Учебник / Под общ. ред. И.Д. Мацкуляка. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 640 с.
6. Государственные финансы: Учебное пособие / Г.К. Мультиан, К.Ф. Киреева, О.А. Пузанкевич [и др.]; Под ред. Г.К. Мультиана. – Мн.: БГЭУ, 2005. – 166 с.
7. Грачева Е.Ю. Финансовое право: Схемы и комментарии: Учебное пособие / Е.Ю. Грачева. – М.: Юриспруденция, 1999. – 104 с.
8. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Под ред. Г.Н. Белоглазовой, Г.Н. Белоглазова. – М.: Высшее образование, 2009. – 392 с.
9. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2004. – 440 с.
10. Дука А.П. Теория та практика інвестиційної діяльності. Інвестування: Навчальний посібник / А.П. Дука. – К.: Каравела, 2012. – 432 с.
11. Евстигнеев Е.Н. Финансовое право. Краткий курс / Е.Н. Евстигнеев, Н.Г. Викторова. – СПб.: Питер, 2010. – 192 с.
12. Зайцева Н.А. Державний кредит як ланка фінансової системи України / Актуальні питання науки фінансового права: Монографія / За ред. М.П. Кучерявенка. – Х.: Право, 2010. – 464 с.
13. Ивасенко А.Г. Инвестиции: источники и методы финансирования / А.Г. Ивасенко, Я.И. Никонова. – М.: Омега-Л, 2009. – 261 с.
14. Инвестиции: Учебное пособие / М.В. Чиченов [и др.]; под ред. М.В. Чиченова. – М.: КНОРУС, 2007. – 248 с.
15. Литвиненко Я.В. Податкова політика: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 2003. – 224 с.
16. Мальцев В.А. Финансовое право: Учебник / В.А. Мальцев. – М.: Академия, 2008. – 256 с.
17. Мысляева И.М. Государственные и муниципальные финансы: Учебник / И.М. Мысляева. – М.: Инфра-М, 2007. – 360 с.
18. Пацурківський П.С. Чи можуть належати цивільні правовідносини до фінансово-правової юрисдикції / П.С. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 200. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 13–18.

19. Положення про Пенсійний фонд України, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 384/2011 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/384/2011>.
20. Правовое регулирование финансов предприятий: учебно-практическое пособие для студентов, обучающихся с применением дистанционных образовательных технологий. – Казань: Институт экономики, управления и права, 2010. – 177 с.
21. Про пенсійне забезпечення. Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>.
22. Про цінні папери та фондовий ринок / Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
23. Рынок ценных бумаг и биржевое дело: Учебник / Под ред. проф. О.И. Дегтяревой, проф. Н.М. Коршунова, проф. Е.Ф. Жукова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 501 с.
24. Саак А.Э. Инвестиционная политика муниципального образования / А.Э. Саак, О.А. Колчина. – СПб.: Питер, 2010. – 336 с.
25. Статут Національного банку України, затверджений постановою Президії Верховної Ради України від 7 жовтня 1991 року № 1605-XII // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1605-12>.
26. Финанси (теоретичні основи): Підручник / М.В. Грідчина, В.Б. Захожай, Л.Л. Осіпчук [та ін.]. Під кер. і за наук. ред. М.В. Грідчиної, В.Б. Захожая. – К.: МАУП, 2004. – 312 с.

Блихар М. М. Система инвестиционных отношений как объект финансово-правового регулирования

Аннотация. В статье проанализированы инвестиционные отношения как объект финансово-правового регу-

лирования. Установлено, что, во-первых, общественные отношения, связанные с организующим влиянием уполномоченных государственных органов, наделенных финансовыми полномочиями на поведение лиц – субъектов инвестиционной деятельности в финансовых отношениях; во-вторых, объект финансовой деятельности государства в инвестиционной сфере формируют общественные отношения по распоряжению денежными средствами, которые находятся в государственной собственности.

Ключевые слова: публичные финансы, инвестиционные отношения, инвестиционная деятельность, объект правоотношений, финансово-инвестиционные правоотношения.

Blikhar M. The system of investment relations as Subject to financial and legal regulation

Summary. The article analyzes investment relations, are subject of financial regulation. Found that firstly, public relations connected with organizing influence of authorized state bodies having authority to conduct financial entities – subjects of investment activity in financial relations; Second, object of financial activities of State in investment sphere shape social relations of disposal funds, which are state-owned.

Key words: public finance, investment relations, investment activity, object of legal, financial and investment relationship.